

KRITIKAI SZEMLE.

Molter Károly: Özvegyország. Vigjáték 3 felvonásban. Targu-Murăș, 1926. K. 8-r. 99 l. Révész Ernő könyvkereskedése kiadása. Bolyai könyvnyomda rt. Marosvásárhely.

A vigjáték a legritkább műfaj, mondhatni így is: a legnehezebb. Az igazi ideális vigjáték tulajdonképpen talán a tragédiával áll a legközelebbi rokonságban. Külömbőség közöttük az, hogy míg a tragédia „megdöbbenéssel” tisztít vagy javít, a vigjáték arra kényszerít csalóka illúzióval becsapva, hogy magunkat kinevessük, hogy nevetve ítélkezzünk magunk felett. Felébrésztli valónknak azt a nemesebb, életszintünk felett lakozó részét, hogy kinevesse, kicsúfolja, felfelé, önmagához közelebb kergesse lenntjáró, valami ferdéségen nyugodtan alvó életünket. Az igazi vigjáték mindig propaganda egy eszményibb állapot érdekében. Erről a nemesleveleőről ismerhető fel. Műfaji elnevezését se éppen azért kapta, mert vig, hanem inkább, mert lényeges megkülönböztetőjét, jellemzőjét kellett kiemelni a tragédiával szemben. A tragédia s az ilyen vigjáték közötti különbség tehát inkább csak tónusbeli. A vigjáték is a tragikum magját hordozza, csak hogy nem éppen életveszélyesen, nem érinti legfellebbebb kincsünket: az életet. A költészettan műfaji osztályozásában sokszor kényelmetlennek is érzi a „vigjáték” elnevezést s ahhoz a vigjátékhoz, amely feltűnően a tragédia közelében jár, rendesen hozzáfűzi a „magasbbrendű” jelzőt. Az ilyen értelemben vett, ideális vigjáték a világirodalomban is kevés a többi műfajhoz viszonyítva, a magyar irodalomban pedig nagyon ritka.

Molter Károly vigjátéka nehezen hangolható össze ezzel a vigjáték ideállal. Inkább „idill”-nek volna nevezhető. Balkáni hangulata és meglehetősen operett-ízű meséje van. Önkénytelenül eszünkbe hozza Lehár egy régi operettjének, a „Vig özvegy”-nek a meséjét, amelyben szintén egy gazdag özvegy körül forog a férfi csapat valahol lenn Montenegroban. Természetesen hozzá kell tenni, hogy ez a téma-találkozás mindenesetre véletlen s hogy a Molter Károly vigjátékának menete mégis komolyabb. Szándéka mindenesetre „nemeslevelet” hordoz. De, ami elég volna operettnek, mert szinte ennek kívánkozik a téma, az nem elég vigjátéknak. A vigjátékban élesen kirajzolódik az a komikum, az apró tragédia, amelynek szemünk előtt fejlődve meg kell hoznia az önmaga ítéletét. Ez a Molter vigjátékában is megtalálható volna talán, de annyira elmosódva, hogy szinte szándéktalannak érzik. A költészet, de a színpad világa különösen ideális világ, ahol feltétlenül elrajzolásokra van szükség: hangsúlyozásra vagy elhallgatásra. A színpadi élet sűrített élet; nem olyan ködszerűen elmosódó, mint a valóság. A dráma kompozíció. Molter Károly a darabjában lehet, hogy valóságot adott, de nem teatrális életet. Alakjai csupán sejtetik, hogy nagyszerű karikatúrák is lehetnének. Így a jellem-karikatura normálisból kiszögellő vonásával meg se botolhatik, hogy a nevetség ölébe hulljon.

De még a darab „idill” voltához se eléggé éles a táji, különösen a történelmi háttere. A darab ránk nézve még tökéletes formájában is kissé távol állna, annyira ismeretlen a miliő. Még magyar történelmi tudatunkban is meglehetősen homályos nemzeti életünk e lappangó ideje. A Napoleon titáni harcai mellett magában vérző kicsi világszöglet. Hát még ennek egy pontja, egy déli

kis sváb-sziget? ... A darab exozicójában azonban érdeklődésünk szintjére lehetett volna emelni ezt a helyzet történelmi és „örök emberi” megéreztetésével.

A darabban lélektani ellentmondásokkal is találkozunk, például a Lenau alakjában, akibe különben ismeretségénél fogva érdeklődésünk mindjárt fokozottabban kapaszkodik. Lenau a darabban egyszer úgy áll a nőkkel szemben, mint egy virágjában levő Don Juan, máskor meg, mint egy szemérmes diák-kamasz. Hiszen lehettek ezek valóban az ő érdekes zsenijének szélső rezdületei, de az ilyet mégis valahogy összhangba kell állítani, a belső igazság közös nevezőjére kell hozni.

Megjegyzést kell fűznünk a darab személyeinek beszélgetéséhez is. A Molter Károly vigjátékának személyei folyton kivesszik egymás szájából a szót. A beszélők között darabokra törnek a mondatok. A szavaknak is sokszor mintha az volna egyedüli törekvésük, hogy néma gesztusokká váljanak. A párbeszéd reálítására való naiv törekvést lehet sejteni e mögött. Ez a drámai beszéd-stílus, amelyben a szavak inkább csak a gesztusok szerepét igyekeznek betölteni, Ibsennél érte el a maga legfelső fokát; csak egy hajsza hija volt már, hogy nevetségessé váljon. De az ibseni drámák rendkívül élesen megadott helyzeteiben ez valóban stílszerű volt. Itt azonban újra hangsúlyozni kell azt, ha talán hasonló is a valóságban a párbeszéd a Molter Károly darabjában levő párbeszédéhez, itt nem valódiságról, hanem színpadi életről van szó, magasabbrendű reálításról. Ebben a reálításban pedig nemcsak kerek mondatokban, hanem versben is beszélnek. Ha a beszéd egyszer-egyszer töredezett, ez feltétlenül simul a jelenet belső tartalmához; de nem állandó beszéd-forma.

De mindezek a kifogások csupán magyarázni próbálják: mi az, ami zavarja Molter Károly darabjának élvezetét. Lehet, hogy a tény mögött csupán keresgéltek, kerülgettek, de nem találták meg a precízen magyarázó okot.

Végére maradt annak hangsúlyozása, hogy e sorok írójának tudatában mennyire él az a külön érték, amelyet Molter Károly képvisel a mi kicsi, de lendületes életű erdélyi irodalmunkban. Érdekes humorú rajzai mintha jóslónak, hogy talán ő fogja hozni nekünk az „erdélyi vigjátékot.” Vigjátékot, ami oly nehezen hozható ki a mi életünkbelől s aminek igazán jónak kell lennie, hogy életünk lehangolt alaptónusa elfogadhassa. „Özvegyország”-át csupán próbának lehet elkönyvelni. Alcímül is inkább illene hozzá: „Délmagyarországi idill 1811-ből.”

Kovács László.

Galamb Sándor: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. Budapest, 1926. 8-r. 30. l. (Irodalomtörténeli Füzetek. Szerkeszti és kiadja: Császár Elemér. 3. sz.)

Az a huszonöt év, melynek történetét a magyar társadalmi dráma szempontjából a szerző megírja, a magyar irodalomtörténetnek több oldalról is földerítetlen mezeihez tartozik. Irodalmunk történetének folyamán elég ilyen földerítetlen szakasz van. Pedig a maradandó irodalmi értékek is csak a történelmi fejlődés teljes ismerete ad igaz színt és ragyogást. A szerző már eddig is több tanulmányában megmutatta, mily hozzáértéssel tudja földeríteni a fejlődés rejtett mozzanatait, mily éles szemmel tudja meglátni az élet eleven zöldjét, a fejlődésre képes csírákat a sok sikertelen utánzás, csináltság és modor mellett.

E tanulmányában a magyar társadalmi dráma kezdő korával foglalkozik a szerző: azzal a huszonöt évvel, mely a kiegyezéstől a *Dolovai nábob leánya* megjelenéséig tartott. E két és fél évtized volt a magyar társadalmi dráma vajudásának és megszületésének időszaka. E hosszú vajudás magyarázata az, hogy Csiky Gergely lemondó nyilatkozata szerint: nem volt magyar társadalom. A modern értelmű társadalmi színmű sugálló osztálya és közönsége: a városi polgárság, a magyarság városi eleme csak a megalakulás kezdő éveit élte. Ez osztály kialakulásának a kiegyezés ad nagyobb lendületet, ezért köti a szerző a magyar társadalmi dráma kezdetét az 1867-es évszám-

hoz. A vajudó műfaj a szerény, tapogatózó kezdet után br. Jósika Kalmánnal kerül döntően a francia technika és stílus hatása alá, de csak Toldy Istvánnal jelentkezik a törekvés: magyar földre tenni a lábát s a magyar társadalmat rajzolni. A kezdők közt Bercsényi Béla az első, aki már ügyesen kezeli a francia modort s kinek nyelve is elég színvonalos és fordulatos. A magyar társadalmi dráma igazi születési napja azonban 1880. jan. 30, amikor Csiky Gergely *Proletárok* c. drámája színre kerül. Ez az első igazán társadalmi színmű s e formában ily fölényes biztossággal Csiky előtti magyar író még nem mozgott. Csiky nagyszerű társadalmi drámái nyomán nagy felbuzdulás támadt s mellette egyre többen próbálkoznak e műfajjal. De csak Szigeti József *Rang és mód*-ja meg Karczag Vilmos *Lemondás*-a ér el közöttük jelentős hatást. A kilencvenes évek fejlődött magyar társadalma végre meghozza a drámaíró számára szükséges magyar társadalmi anyagot s e műfaj Herczeg *Dolovai nábob leányá*-val fejlődésének új stádiumába lép.

Galamb Sándor tanulmánya lelkiismeretesen végigkíséri e fejlődés minden kis mozzanatát. Társadalmi drámánk kezdődő erecskéit sokszor színpadi sugókönyvek kéziratából, egykori újságcikkekből, vagy jobb esetben elfelejtett írók elfeledett könyveiből kellett kibányászni. Legfőbb hiányukat nehézkes technikájukban látja a szerző, meg hogy nincs bennük lélektani elmélyedés, dialógjuk is lomposan kényelmes. De ha esztétikai értékük kevés is, történeti jelentőségük elismerést és figyelmet érdemel.

Dr. Csüry Bálint.

Császár Elemér: A Zalán futása. Budapest, 1926. 8-r. 23. l. (Irodalomtörténeti Füzetek 4. sz.)

A tanulmány eredetileg a száz éves évfordulóra készült ünnepi előadás. Kiindulópontja az alkalmosság, lelkesítő rá gondolás a száz éves eposz történeti jelentőségére, amelyet azzal tesz érzékelhetőbbé, hogy újra szerkeszti azt a kort, azt az irodalmi életet, amelyekben Zalán megjelent. A Zalán hatásának titka 1. önfénye, mely a nyelv és verselés bájában, az idillikus jelenetek és harci képek tiszta költőiségében mutatkozik. 2. Alkalmosság és újsága, a nemzeti romantizmus előtörése. A Zalán romantizmusában azonban a klasszicizmus hagyományai is jól észrevehetőek, noha valójában hazai termés. Sok tekintetben éppen a hagyományos magyar történeti költészetből sarjadt. Mythológiájában új, ismeretlen világot sejtet s átcsap itt-ott a fantasztikum világába is. Vörötmarty abban igazán romantikus, mit gazdag képzelete alkot. Az epikai nyugalmas hangot csak a *hazafi* heve töri át; az *egyéni* szubjektívizmus (szerelme) a közvetve tárgyilagossá formában fejeződik ki. Egészben: a Zalán első nemzeti eposzunk, a férfiu erények, a mult, a honfoglalás glorifikációja, a régi dicsőségnek képe, mint nemzeti munkára biztató ideál. A nemzet közérzetét, közhangulatát fejezte ki újszerűen: lírai indítékot — eposzban.

A tanulmány klasszikus minta arra, hogy mint lehet és kell jellemezni egy mű alkalmosságával együtt a kort, mint lehet széleskörű történelmi megállapításokkal, esztétikai értékeléssel, sőt egész sereg új probléma felvetésével tartalmasabbá és maradandóvá tenni az ünnepi érzés fogékony perceit. Nagy kincset bírnak Zalánban; ezt fejt ki Császár Elemér szép tanulmánya, melynek felépítésében a tudós történelíró s a nemes fölfogású esztétikus művészi kezemunkája gyönyörködött.

Dr. Kristóf György.

Szabolcska László: Gárdonyi Géza élete és költészete. Helikon, Temesvár, 1926. 8-r. 135 l.

Nem véletlen, hogy az életében kissé elhanyagolt Gárdonyit csak most — halála után — kezdi értékelni a kritika és olvasóközönség. 1898-ban még alig vették észre az „En falum” megjelenését, ma: irodalmunk egyik büszkesége. Évről-évre új Gárdonyi regények jelennek meg, Budapesten „Gárdonyi

Géza Irodalmi Társaság" alakult a Gárdonyi kincsek kibányászására, Egerben Gárdonyi szobrot akarnak emelni és Temesvárt megjelent az első monográfia Gárdonyi Gézaról.

Szabolcska László az olvasóközönség jóindulatába ajánlja első könyvét és ezt a jóindulatot a kritikus sem tagadhatja meg az ideális célú szerzőtől. Szabolcska könyvének kétségkívül lehetnek és vannak is fogyatkozásai, de könyvéből annyira kisugárzik megértő szeretete Gárdonyi iránt, hogy maga a szerző is szimpatikus lesz az olvasónak, s tényleg közelebb is hozza a Gárdonyi alakját. A Gárdonyi lelkülete egy-egy apró ismeretlen adattal, jellemző epizóddal, kijelentéssel és a közölt levelekkel tárul elénk. Ezekkel a kis életmozzanatokkal Szabolcska értékes anyagot hordott a Gárdonyi irodalomhoz, amire a jövő életrajzírója biztosan építhet.

Mert egészben véve ez a mű nem világítja meg új oldalról sem a Gárdonyi életét, még kevésbé írói jellemét. Fontosabb megállapításaiban mindenütt ismert esztétikusok ítéletére támaszkodik.

Művében külön választja Gárdonyi életét, egyéniségét, hitét, költészetét stb., de az így felosztott anyagot nem tudja egységes egészzé forrasztani és ezért hézagosságról beszél. Ez a hézagosság onnan van, hogy az író nem öntudatos ura az anyagnak, ami azt eredményezi, hogy az összefüggő dolgoknál mindig későbbi fejezetekre kell utalnia. Ez az eljárás pedig az olvasót kifárasztja, figyelmét szétszórja. Feltűnő ez különösen ott, ahol Gárdonyi egyéniségét, hitét, vallásosságát jellemzi. Itt mindegyre vissza kell térnie életére, vagy későbbre halasztania egyes kérdéseket s így maguk a közölt levelek is néha mintegy betoldottnak látszanak.

Hogy Szabolcska tényleg megértette Gárdonyi egyéniségét, az gyakran kicsillan művéből. Helyesen hangsúlyozza líraiságát, szépen mutatja be pantheismusra hajlását, de zökkenőül hat, hogy bizonyítéknak mindig Kékit vagy Ravaszt idézi, különösen az utolsó — magyarságról szóló — fejezetében.

A Szabolcska friss stílusa általában kellemes olvasmány. Épen ezért nem haladhatunk el szó nélkül ilyen hanyag kifejezések mellett, mint: oda-szobrázta. A temesvári Helikon gondos, izléses kiadásban jelentette meg ezt az értékes könyvet.

Vita Zsigmond.

Melich János: Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. Budapest 1926. (Különnyomat a Klebelsberg-émlékkönyvből.)

A svájci német nyelvben a *Diakonissin*-t *Akonissin*-nak is mondják mert a *Di* kezdő szótagban a *die* névelőt érzik (=die Akonissin). Olyanféle nyelvi jelenség ez, mint a számosháti nyelvjárásban az *acskó* és *ászló*, mely szavak elejéről azért tűnt el a *z* hang, mert a névelőhöz tartozónak érzik (=az *acskó*, az *ászló*). Így származott a magyar *patika* a latin *apotheca* szóból, a *lombik* az *alombik*-ből, *Madefalva* *Amadefalvából* (Vö. Horger: Magyar szavak története). Az ilyen analógiás változás neve: *elvonás*. Így magyarázza Meyer-Lübke a tiroli *Rosanna* folyónevet, melynek római kori latin neve *Drusiana* volt, de a német ember a *d*-ben a *die* névelőt érezte. A régi latin *Caerelliacum* helynévből is olyformán származhatott a német *Erlach*, hogy a föltehető eredetibb *Zerlach*-ban a német nyelvérzék a *zu* praepositíót érezte s a *Z-erlach*-ból *Erlach*-ot vont el. Ilyen elvonásra tanulságos példákat idéz Melich János a fenti szőféjtő tanulmányában. Szőféjtéseiből egyuttal következtetést von le az Ausztriához csatolt nyugatmagyarországi részek helyneveinek eredetére s a vidék településtörténelmi viszonyaira. Ilyen eredetű a szépeségi *Autz* német helynévi alak a magyar *Daróc* szóból (t. i. a német nyelvérzék szerint: *der Autz*). Melich többi példái Sopron és Mosonmegye elcsatolt területéről valók. Ilyen a sopronmegyei *Selleg-Szántó* község német neve: *Antau*, *Ontau* (ebből a horvát: *Otava*, *Ottava*), mely a község középkori magyar *Szántó* nevéből való elvonás (*Z'antau* > *Antau*). Ugyesintén a középkori magyar *Szántó*-ból származott a mosonmegyei *Andau*, a régi magyar *Szaka* helynévből a német *Ockau*, a régi magyar *Zaszlop*-ból a későbbi német *Oszlop*.

Melich fejtegetései nyelvészeti érdekességük mellett településtörténelmi

szempontból is útmutató és bizonyító értékűek. Fejtegetései s. rán ugyanis az derül ki, hogy az elcsatolt moson—sopronmegyei részek helynevei túlnyomóan magyar eredetűek. E magyar nevek a mellett szólnak, amit a történelem is tanít, hogy ez alig lakott területeket a X. és XI. században a magyarság (bessenyő telepekkel vegyesen) telepítette be és látta el helynevekkel. Később aztán a XIII.—XV. században erősen megfogyatkozott magyarság örökét lassankint idegen lakósság (német s részben horvát) lepte el.

Dr. Csúry Bálint.

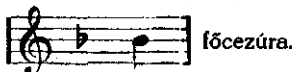
Bartók Béla: A magyar népdal. Budapest, 1926. 4-r. 142 l. Rózsa-völgyi és Társa kiadása.

Bartók Béla előttünk fekvő könyve az újabb zenei és folklorisztikai irodalomnak egyik legérdekesebb és legtanulságosabb műve. Elsősorban bennünket érdekel. Ez a nagyfontosságú mű, amely német nyelven is megjelent, a magyar „parasztzenéről” szól. Bevezető részében szól a parasztszenéről általában. Meghatározza a parasztszene tágabb és szűkebb értelemben vett fogalmát, ismerteti a magyar parasztszenegyűjtemény anyagát és felosztja az egész magyar parasztdallam anyagot három osztályra: a) a régi stílus dallamai, b) az újabb stílus dallamai, c) az előbbi kettőbe nem sorolható, vegyes (nem egységes) stílust alkotó dallamok.

A következőkben szól a magyar parasztszene régi stílusáról és megállapítja, hogy a régi stílusnak alkalomhoz nem kötött parlando—rubato dallamai bizonyos külsőségekben megfelelnek a hasonló kategóriába tartozó román parlando—rubato dallamoknak és hogy a régi stílus táncdallamai tulajdonképpen e parlando—rubato dallamok tempo giusto-vá merevedésének látszanak. Ezzel kapcsolatban a parasztdallamokban megnyilvánuló prozódiai ismereti és ebben a részben Kodály Zoltán „Ötfokú hangsor a magyar népzeneben” c. jeles tanulmányára is támaszkodik. Igen fontos megállapítása, hogy a régi stílus dallamainak hangsora egy anhemitonpentaton (félhanglépést nélkülöző ötfokú) hangsorra vezethető vissza. Majd vizsgálja a szöveg és a dallam viszonyát. A régi stílusra vonatkozó vizsgálódásainak eredményei a következők: a legrégebb ismert parasztszene: az úgynevezett régi stílusnak alkalomhoz nem kötött dallamai. Ezek tizenkét-, nyolc-, hat-, hét-, tizenegy-, tíz- és kilenczetagú izometrikus sorokra énekelte négyesoros dallamok.

Legrégibbek közülük a parlando—rubato-ritmusú tizenkét-, nyolc- és hatszótagúak; kevésbé régieknek látszanak a változatlan tempo giusto-ritmusú nyolc-, hat- és hatszótagúak, aránylag újabb keletűeknek az alkalmazkodó tempo giusto-ritmusú nyolc-, hét- és tizenegy szótagúak, továbbá a tíz- és kilencszótagúak.

Valamennyire jellemző a pentaton hangsor; az eredetileg általános

Zenedialektusbeli különbségek: az I. területre a parlando—rubato-ritmusnál bizonyos sorzáró ritmus, a magasabban intonált terc és septima mint főcezára jellemző; a II. területre ugyanez, a terc és septima magasabb intonálását kivéve; a III. területre a parlando—rubato-ritmus hasonló sorzáró ritmusa mint főcezára; a IV. területre a parlando—rubato-ritmus másféle sorzáró ritmusa; fokozottabb rubato, gazdagabb ornamentika, ragaszkodás az

eredeti főcezurához. A régi stílus dallamai magyar produk-

tumoknak tekinthetők. A parlando—rubato nyolcszótagúak erős hatással voltak a székelységgel közvetlen szomszédságban levő román területek parasztszenéjére; az alkalmazkodó tempo giusto-ritmusú hét- és nyolc szótagúak a máramarosi román újabb stílus kialakulására voltak döntő befolyással.

Az alkalmazkodó tempo giusto-ritmusú hét-, nyolc-, tizenegy szótagúak

ritmusából fejlődött ki a magyar parasztzene új stílusához tartozó dallamok legnagyobb részének ritmusa.

A magyar parasztzene új stílusának tanulmányozása a következő eredményekkel járt: az új stílus dallamaira jellemző az alkalmazkodó tempo giusto-ritmus és az izometrikus versszak szerkezet. Leggyakrabban előforduló hangsorok a dor, aeol és a modern dur hangsor; elég gyakori a mixolyd, kevésbé a phryg és a modern moll. A dallamsorok szótagszámát illetőleg nagy a változatosság (6-tól 25 szótagú sorok fordulnak elő.) Az új stílus kétséget kizárólag magyar földön keletkezett. Hatása nagy volt az újabb tót és ruthén parasztzeneire, a románra alig.

A parasztzenenek a vegyes osztályba tartozó dallamai rendkívül változatosak, koruk is változó, vannak nagyon régieknek látszók és akárhány csak az utolsó évtizedekben alakulhatott. Magyar képződményeknek tekinthetők az izometrikus versszak-szerkezetű parlando-rubato dallamoknak, továbbá az alkalmazkodó ritmusú akár izometrikus, akár heterometrikus szerkezetű dallamoknak legnagyobb része. Az idegen befolyás nagyrészt bizonyos zenei elemeknek, vagy dallamoknak cseh—morva—tót területről történt beszivárgásában mutatkozik.

A parasztzeneben egyike a jellemző tüneteknek a dallambőség foka.

A magyar parasztzene tanulmányozásából a következők derülnek ki: a magyar parasztlak ragaszkodása az izometrikus dallamversszak szerkezetekhez és bizonyos pentaton fordulatokhoz a legrégebb dallamoktól a legújabbakig világosan felismerhető; még elég régi dallamoktól a legújabbakig észlelhető az alkalmazkodó tempo giusto-ritmusnak nagy kedveltsége. Tehát ez a három zenei jelenség mondható az egész magyar parasztzeneire általánosan jellemzőnek, ez különbözteti meg minden más nép parasztzenejétől. A művel 323 eredeti magyar parasztdallam egészíti ki a dallamok teljes szövegével. A táblázatos függelék a helységeket és gyűjtőket tünteti fel. A parasztdallamok gyűjtése csak e század elején indult meg és eredménye 7800 dallam. E dallamkincs gyűjtői Bartók Béla, Vikár Béla, Garay Akos, Kodály Zoltán, Molnár Antal, Kodály Zoltánné, Lajtha László. Bartók Bélának a maga nemében páratlanul álló, alapvető művét mindenki haszonnal és okulással tanulmányozhatja, aki a magyar parasztzene és népköltészet iránt érdeklődik.

Dr. Perényi József.

Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790—1848. Szerkesztette és a történeti bevezető tanulmányt írta — Budapest, 1926. VIII + 664 l. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

A történettudomány legelső és elemi feladata az, hogy tárgyát láttassa, szemléltetvé tegye. A történelem tárgyának, az anyagnak újraserkesztése (reconstructio) az alap. Erre jön a felépítmény, az összefüggés megállapítása és magyarázata. Az a történetírás, mely az anyag összehordásánál tovább nem jut, a fundamentumnál feljebb nem emelkedik, pincelakó; a lélek, a szellem éltető fénye és melege rá nézve nem létezik. Aki pedig kellő alapvetés nélkül gyártja az összefüggéseket, a történelem magyarázó elveit és törvényeit, homokra épít vagy délibábol kerget. Az újraserkesztés és a magyarázat együtt és egyszerre alkotják meg azt a történettudományt, amely valóban megérdemli, hogy testis temporum-nak és magistra vitae-nek neveztesse. Mindkét lépés megtetésében számtalan tárgyi és személyi nehézség meredezik a történettudomány elé. E nehézségek általában kétfélék, ú. m. természetes, belső akadályok, amelyekkel minden történelmi újraserkesztésnek és magyarázatnak birkóznia kell, amelyeknek legyőzése maga a történettudomány. Vannak külső, mechanikus, természetellenes akadályok is, amelyek előtt a legjobban felkészült történettudós is tehetetlenül teszi le a tollat. Ilyen külső, mechanikus nehézség korlátozta a magyar történetírást különösen a legújabb korra vonatkozólag az által, hogy a bécsi császári titkos levéltár anyagát szabadon fel nem használhatta. Pedig az Ausztriához való viszony

sajátossága következtében nélkül az anyag nélkül az újabbkori magyar történelemnek sem a fundamentuma, sem felépítménye szilárd nem lehet.

Magyarország hatalmának csökkenése Mátyástól kezdve abban leli magyarázatát, hogy az állam az őt alkotó erők felett saját céljai és alkotmánya szerint szabadon nem rendelkezett, hanem kénytelen volt Ausztria hatalmi érdekköréhez igazodni. A legvégső politikai szempont, épen mint a legfőbb hatalom, a királyi, még földrajzilag is a magyar állam területén kívül esett. Az állami erők súlypontját Magyarország elvesztette. Életmegnyilvánulásának vezérelveit Bécsben, Ausztria érdekével egybevágoan állapították meg s a magyar állam reális akarati tényeit is végeredményben Bécs hagyta jóvá és Bécs engedélyezte még akkor is, mikor az állam alkotmányos tényezői legalább látszólag akadálytalanul működtek.¹ Annál inkább oly időkben, amikor pl. a nádori hivatal nem volt betöltve vagy az országgyűlések szüneteltek. Az állam határán és az alkotmány keretén kívül eső tényezők természetesen a felelősségrevonhatás nélkül gyakoroltak nagy befolyást az állam életére. A régi rendi világban, a parlamentáris kormányzat előtt politikai életünkben a felelősség elvénél csak egy színtelen árnyéka volt gyakorlatban, de az is törvényszerű codifikálás nélkül. Ez volt az ú. n. megyei utasítás a követek részére. Amennyiben valamely politikai cselekedet nem esett belé valamely külön büntetőjogi körletbe, a politikus felelősségrevonásának legnagyobb kellemetlen következménye az uralkodó kegyének elvesztése volt. Pedig jól tudjuk, hogy legfontosabb állami ügyekben nem az volt a döntő, ami az alkotmányos fórumon történt, hanem ami a színpalak mögött. Nem azok döntöttek, akik a nemzethez, az államhoz tartozás ténye által legalább iratlan, morális felelősséget éreztek, hanem oly tényezők és személyiségek, akiknek egész lénye csak Bécshez, az uralkodó kegyéhez volt hozzáfűzve. Ezeket a tényezőket és személyeket a XVIII. sz. végétől, közelebbről a Ferenc király uralkodásától kezdve kamarilla-összefoglaló néven ismerte és emlegette a magyar köztudat, politika és történettudomány egyaránt. Sejtette, tudta mindenki, hogy minő roppant befolyása volt ennek Magyarország életére. De a tudás okmányai, a történelem és a politika legfőbb pillérei, a bécsi császári titkos levéltárban voltak elrejtve. A trianoni béke következtében végre ez a becses anyag hozzáférhetővé vált.

A *Magyar Történelmi Társulat* legott és teljes céltudatossággal megkezdte e becses anyag közlését, egyrészt a nemzetiségi kérdés, másrészt az osztrák összbirodalmi kísérletek oklevéltára gyanánt. Ez főképp a Társulat elnökének, gr. Klebelsberg Kuno kultuszminiszternek határozott és elvülhetetlen érdeme. Az osztrák összbirodalmi kísérletekre vonatkozó sorozatban a József nádor ismeretlen és a Széchenyi iratainak új és teljes kiadása áll már is rendelkezésre. A nemzetiségi kérdés okmánytárának első kötete meg a *Szekfü Gyula* által közrebozsátott hatalmas forrásgyűjtemény.

Ebben a kötetben 453 nagy nyolcadrészt lapot tesz ki az okmánytár, melynek eddig ismeretlen anyaga a helytartótanács, az udvari kancellária és annak elnöki osztálya, a József nádor titkos levéltára, a bécsi Staatskonferenz, Informationsprotokolle, Kabinetts-Kanzlei-Akten, Minister-Kollowrat-Akten, Staatsrat és Ferenc császár magánkönyvtárából lát napvilágot. A rengeteg ismeretlen irat között felvette Szekfü — igen helyesen — azokat az ismert publikációkat (törvénycikkek vagy javaslatok), melyek az államnyelv kérdésének egy-egy fontos határkövét jelölik s amelyek nélkül e kiadvány valóban hiányos és értelmetlen volna. „Az akták kiválasztásánál vezető elvem volt — írja a szerkesztő, — hogy a magyar államnyelv ügyét elősegítő vagy hátráltató momentumok megvilágíttassanak s mivel az államnyelv ügyét legelső sorban az országgyűlések segítették elő, az új lépések azoktól indultak ki, viszont pedig a hátráltató momentumok a központi hatóságok működésében szemlélhetők: ezért helyeztem a fősúlyt az országgyűlési tárgyalásokra, a nyelvtörvények létrejöttének történetére és a központi hatóságok állásfoglalásának vizsgálatára. Ugyancsak a központi hatóságok: magyar dikasztie-

¹ 67 előtt a magyarság kívánságainak betöltése vagy elutasítása a bécsi kormányférfiaktól függött — mondja maga Szekfü a jelen mű 2 l.

riumok és bécsi hatóságok irataira voltam utalva, mikor a nyelvtörvények végrehajtásának pl. a közoktatásügy terén való bonyodalmas kérdését tanulmányoztam". A szerkesztő szempontjai közül még kettőt kell fölemlítenem. Egyik az, hogy az iratok közül csak a legfontosabbakat választhatta ki közlésre. A másik, hogy részben ennek pótlásául az egyes irománydarabokat bevezető és befejező jegyzetekkel kísérte úgy, hogy a kiadott és még kiadatlan darabok beillesztésével az okmánytár könnyen kiegészíthető.

A testes kötet 170 iratot, okmányt közöl. Az első 1790 áprilisból való, az utolsó 1848 márc. végéről. Tehát II. József halálánál, az ő nyelvi rendeleteinek a visszavonását nyomon követő mozgalmaknál kezdi az anyagközlést s lehetőleg időrendben és az egy tárgyra vonatkozókat egymás után szedi rendbe. Egyébként is az összefüggésre rendszerint figyelmeztet és könyvésztileg is utal. Így aztán a magyarországi és erdélyi akták és irományok nem elkülönítve látnak napvilágot, hanem idői és tárgyi összefüggés szerint egymást felváltva és követve. Nem kifogásolható ez eljárás, mert hiszen mind a két hazában ugyanaz volt a kérdés: a magyar államnyelv. De a tényleges helyzet lényegesen más volt Erdélyben, mint Magyarországon.

Ugyanis a József rendeleteinek visszavonása után a tételes jog szempontjából tulajdonképen a *restitutio in integrum* volt a legtermészetesebb feladat: helyreállítani a törvényes, az alkotmányos állapotot. És ebben, a II. József rendeletét megelőző, tehát törvényes állapotban volt nagy különbség a két ország között. Magyarországon t. i. a *restitutio* a *latin* nyelvet juttatta ismét érvényre az államélet minden vonatkozásában, míg Erdélyben a magyar nyelv uralma állott helyre a katonaságot és némely dicasteriális ügykezelést kivéve. A magyar államnyelv kérdése tehát Erdélyben először is egyszerű *restitutio* volt, amely a II. József előtti törvényes állapot jelentette s amelyet Bécsben sem vont kétségbe senki.¹ A kamarilla legsötétebb tagjai is elismerik, hogy Erdélyben a közdolgokban mindig a magyar nyelv volt használatos, I. Lipót alatt a gubernium és a cancellaria is magyarul leveleztek, csak a felterjesztések nem voltak magyar nyelvűek. Buccow volt, aki a gubernium nyelvét latinná tette, de már Hadik gróf visszamagyarázta, hogy a magyar hivatalos nyelv *(dieser uralte gebrauch 250–1. i.)*... Erdélyben a magyar államnyelvért elvi harcot nem kellett vívni, adva volt a régi gyakorlattal és a *restitutio*val, ami II. Lipót akaratával is összhangban volt. Erdélyben az elv kiépítéséből és a részletekben való alkalmazásából állt az államnyelv harca. Az 1791:31. erd. t.-c. a közügyeknek az erdélyi fejedelemség területén magyar nyelven való tárgyalásáról szól s kimondja, hogy a magyar és székely nemzetek kebelében, továbbá az összes dicasteriumokban, hivatalokban, törvényszékekknél a magyar nyelvnek usus antea quoque vigens... porro etiam abtineat; a latin csak az udvari, kamarai felterjesztésekben, gubernialis jegyzőkönyvekben és a főhadparancsnoksággal való levelezésben alkalmazandó. Az erdélyi országgyűlés nyelvi küzdelmei tényleg arra irányultak, hogy az e t.-c. latin kivételeit, továbbá a latin tannyelvet is magyarrá tegyék és végül a szász nemzet kívánságait tekintetbe vegyék. (A szászok ugyanis a magyar nyelvű rendeleteket elfogadták, maguk is alkalmazták, de a magyar hivatalos nyelv helyébe majd a latint, majd a németet kívánták, de csak a maguk viszonylatában és a Királyföldre nézve, az ott lakó magyarságot és románságot is beleértve.) Ezzel szemben Magyarországon a *restitutio* betű szerint a latin nyelvet jelentette, mint amely azelőtt tényleg hivatalos nyelv volt. Ott még meg kellett az elvi harcot is vívni, hogy a német helyét ne a latin foglalja vissza, hanem a magyar legyen államnyelv. A küzdelem ott nagyobb és így lassabb eredményű. Bécs joggal hivatkozhatott arra, hogy a latin nyelv volt az államnyelv József császár előtt, hogy a magyarok újítani akarnak. Itt aztán bő alkalma volt a kalandor Izdenczyknek a hazudozásra, hogy a latin nyelv már Szt. István óta hivatalos nyelv, Balassa horvát bánnak a rágalomra, hogy a magyar nyelv behozatala nem egyéb, mint az *alte Rauheit* (226) újabb bizonyítéka. Tény, hogy az 1790–91:16 magyarorsz. t.-c.-nek már a címe is más, mint az erdélyi: *idegen nyelvnek*

¹ Bekanntermassen ist in Siebenbürgen die ungarische Sprache als eine amtliche Sprache mit Ausnahme der sächsischen Stühle anzusehen – jelenti ki maga az államtanács a Döbrentei tervével kapcsolatban. (60. sz. okmány.)

a közügyek intézésébe be nem vezetéséről, de a magyar nyelv conserválásáról. Az előbit illetően a király a rendeket megnyugtatta; az utóbbi fejlesztésére mindössze annyit rendel el, hogy az egyetemen, az öt akadémián és a gimnáziumokban peculiaris professor linguae el styli Hungarici constituetur... Látnivaló, hogy az egykor nemzeti fejedelmek alatt élő Erdély mennyivel kedvezőbb helyzetben volt a harc kezdetén, mint Magyarország.

Bármennyire is érdekes és izgalmas a küzdelem további menete, még vázlatosan sem adható e publicatiók tartalma. Olvasni kell azokat, hogy reconstituálhassuk azt a tudatlansággal párosult rosszakaratot, amit a kamarilában az Izdenczyek, Balassák, Zichy, Hartigok stb. mutattak a magyar nyelv és általában Magyarország iránt. Ekkor teljes mértékben áll előttünk a különben érthetetlennek látszó sziszifusi küzdelem, melyet az országgyűlések folytattak. S másrészt világosan látható lesz az a negatív politika, melyet Metternich is hibásnak tartott: minden nemzetiségi követelésnek ellenszegülni s csak ott engedni, ahol már többé nem lehetséges ellenállni. (115 l.) A bécsi kormánynak sohasem volt ereje és bátorsága kezdeményezni (vorgreifen): módszere az örökös elodázásban (fortwursteln) merült ki, vagy ahogy a Bach-korszakot jellemezték: Politik von Fall zu Fall. De területileg más és más vegyítéssel. Magyarországon ellenzi a magyar nyelv terjedését főként a nemzetiségekre való tekintettel, de a nemzetiségek törekvéseit sem honorálja. Ellenzi a magyar nyelvet, látszatra a szlávok érdekeit védve, de azt itthon se véve komolyan, míg ugyanakkor Galiciában a lengyel nyelv terjedését igyekszik minden áron megakadályozni. Egy célja van: a monarchia összetartása, de a magyar nyelv elismerése és egységesítő ereje előtte már particularis irányú erőgyarodás, melyet az osztrák centralizmus csak kényszer hatása alatt fogad el. E politikára vonatkozó okmányok tartalmi ismertetése helyett egyszerűen utalunk az okmánytár erdélyi vonatkozású darabjaira. A 3., 17., 20. és 23. sz. publicatiók az 1791:31. erd. t.-c. létrejöttét s az ezzel kapcsolatos kérdéseket világítják meg. A 60. sz. a Döbrentei nyelvűművelő társaságának a tervét. A Döbrentei benyújtotta szabályzatot a gubernium, cancellaria s az államtanács is egyhangulag elfogadhatónak véleményezi. A király azonban alá nem írta, ki nem adta soha. Döbrentei is végleg távozott Erdélyből. A 135., 138., 141–3. sz. közlemények az 1842-diki országgyűlés eseményeit derítik fel. Arról volt szó, hogy a feliratok és törvények szövege latin helyett magyar legyen, mellyel szemben az udvar a latinhoz ragaszkodott, a szászok is vagy a latint vagy a németet pártolták. 150. sz. alatt az államkonferencia véleményét olvassuk a gubernium és a szász hatóságok közötti levelezésre nézve. 166. sz. a publicatio kir. kézirat az erdélyi cancellaria felterjesztésére a kolozsvári liceum magyar tannyelve ügyében. 168. sz. a báró Jósika Samu alkancellár memorandumának a nyelvkérdésre vonatkozó része (1847 januárjából) és végül 169. sz. a. az erdélyi 1848:1. t.-c. szövege olvasható.

A sajátosan erdélyi publicatiók száma aránylag nem sok. De e néhányban és a hozzájuk csatolt bevezető és befejező jegyzetekben mint *sűrített oldatban* csakugyan benne van a magyar államnyelv története Erdélyben. Amde a többi irat is rendkívül érdekes és fontos erdélyi szempontból is, nemcsak per analogiam, de azért is, mert ugyanazok az érvek itt is, ott is fel-felbukkannak. Természetesen a konkrét esethez mért alkalmazásban. *Der siebenbürgische Artikel* (1791:31) *hat unser Stände rebellisch gemacht* — vágja oda Zichy országbíró a Ferenc király elnöklete alatt tartott konferencián a magyar országgyűlés nyelvvi kívánságai ellen. Ezért nem emelhető kifogás a szerkesztő amaz eljárásával szemben, hogy nem különítette el az akkor két külön országgyűlésen, két külön vonalon vívott küzdelem okmányait. A küzdelem célja, a szemben álló erők, az akadályok itt is ott is — csekély különbséggel Erdély előnyére — ugyanazok voltak s lényeg szerint is összefüggésben álltak egymással.

Szekfű a kötet elé írt kétszáz lapnyi bevezető tanulmányban vet világot a hosszú küzdelem egyes mozzanataira. Ritkán olvashatni ilyen alapos és ennyire instructív történeti tanulmányt, amelyet szerzője a tudós szerény-ségével „a magasabb történetírási színvonalon alul” levőnek minősít. Az

olvasó azonban mohó érdeklődéssel s hálás és jóleső örömmel olvassa a kitűnő tanulmány minden egyes mondatát. Mégis a referens kénytelen kifejezni azt, hogy a bevezető tanulmány első része, melynek címe: *Az 1790. év nyelvi mozgalmainak gyökerei* (7–31. l.) meggyőzni nem tudták.

Azt fejtí ki a szerző, hogy anachronizmus és így történetellenes volna a XVIII. sz. nyelvi mozgalmaikat a mai értelemben felfogni. A korszak gondolkozásában az állam fogalma mellett nem maradt hely a nemzet számára. A francia forradalmat megelőző racionalizmus állandó témája, hogy mennyiben fedi a nemzet-nation fogalma a nép-peuple-ét s hangsúlyozza, hogy az enciklopedisták uralkodó terminológiája szerint a nemzet az egy kormány alatt ugyanazon állami határokon belül élő emberek összesége. Az államterület a primer, belőle vezetendő le a nemzet és a nyelv területe. A nation és a langue fogalmat az état teljesen elnyelte. Nagy Frigyes se ismerte a nemzeti különbséget; a bécsi államférfiak sem látták a nemzetileg homogén Franciaország és a nemzetileg végzetesen heterogén osztrák monarchia között semmi különbséget. A nyelv és nemzetiség látókörük határain kívül volt. A nyelvi és nemzetiségi erők megmozdulását mint particularist és kultúraellenest, tehát az állam céljával ellenkező elemeket visszanyomni törekedtek épen az állami rend és az állam kulturális működése érdekében. Ennek következtében a József császár 1784. máj. 11., illetve 18-diki tényleg germanizáló rendeletei szándék és felfogás szerint tisztán állami, politikai vonatkozásúak, nem a magyar nemzetiség ellen emelt fejszecepaásnak szánta, hanem a közszolgálat érdekében kiadott egyszerű rendszabálynak, az egységes zárt birodalomban a holt latin helyett az élő német nyelv alkalmazása volt. *József nem volt tisztában rendeleteinek emberi jogokat és méltóságot sértő következtéseivel.*

Ez az utolsó megállapítás az, amelyik szerintünk nem eléggé szilárd. József több volt, mint pusztán és konok teoretikus, aki erővel akarja boldogító teóriáit érvényesíteni. Trónörökös korában sokat utazott a birodalomban s neki már lehetetlen volt észre nem vennie a nemzetiség létezését. Ha a francia enciklopedistáknak és Nagy Frigyesnek ez nem is tűnhetett fel, annál inkább látnia kellett Józsefnek utazásai közben. Látnia kellett, ha egyebűn nem, a magyar írók mozgalmából. Hogy mást ne említsünk, a Bessenyei agitátor iratai már az ő nyelvrendelete előtt napvilágot láttak. Maga Szekfü is felemlíti (16. l.), hogy Bessenyei és Révai nyilatkozatai a József császár nyelvi merénylete előtt, tehát attól függetlenül jöttek létre. Minthogy ez így van, a nemzeti mozgalom, melynek célja volt a magyar kultúra egyetlen és lehetséges célszerű eszközét, a magyar nyelvet alkalmassá tenni a tudomány és irodalom művelésére, nem reakciója a József rendeleteinek. De vajon nincs mégis causalis összefüggés a kettő között? A referens úgy látja, hogy van. Még pedig fordított sorrendben. Az ébredező nemzeti mozgalom, mint egyrészt a császár szerint particularizmus, másrészt mint kevésbé egyetemes értékű törekvés az állam, az imperium souverénitása szempontjából megelőzendő és felszivandó kulturális téren is az egységesebb és egyetemesebb német által, ahogy a hadseregnél ez már tényleg végre volt hajtva. A jóhiszeműséget kétségbe vonni nincs okunk, de sem naiv tájékozatlanságot, sem a teoria vak konokságát Józsefnél fel nem télelezhetjük. Ennek ellentmond a József tapasztalatokban gazdag s mindent megfigyelő személyisége. Nem tudjuk nyelvi rendelethez oly hamar mentesíteni a nemzeti elnyomatás vádját, habár a nyelvkérdés a szellemi területéről a politika terére csakugyan az ő uralkodása után lépett. Akkor derült ki, hogy nyelvhatár és országhatár nem egymást lépő fogalmak és valóságok.

Tény továbbá az is, hogy a fogalmak és célok csak lassan tisztázódtak. A német nyelv helyébe a megyék legnagyobb része eleinte nem a magyart kívánta, hanem a restitutio in integrumot, a latint mint patria lingua-t. Tény, hogy a II. Lipót alatt lefolyt országgyűlés is az egész kérdést a rendi kiváltságok önző és sokszor naiv szemüvegén nézi s csupa apróságokkal bibelődik és elégszik meg (feiratok kényelvűsége, megyei jegyzőkönyvek nyelve, a magyar nyelvnek iskolai tantárgyul beállítása, az alsóház magyar tanácskozási nyelve). Igaz, hogy az efféle apróságok megnyeréséért is sok-

szor hosszas és szívós erőfeszítésre volt szükség még Erdélyben is, ahol pedig maga a főelv nem volt vitás, mert régi törvényes gyakorlaton alapult.

A magyar nyelv öntudatosan fejlesztett életében három mozzanat, három korszak különböztethető meg. Az első a Bessenyei—Kazinczy megindította és vezette irodalmi és nyelvi megújulás kora 1772-ben kezdődik. Voltakép teljesen autonom téren és módon megy végbe: költők és tudósok viszik diadalra a magyar nyelvet, mint a magyar szellem és lélek legtermészetesebb, közvetlen megnyilatkozási formáját. Vörösmarty, Petőfi, Arany és Jókai óta ez a korszak le van zárva. A magyar nyelv mint irodalmi nyelv nem probléma, hanem élő valóság. Második korszak a magyar állam nyelvét, amely az előbbinél valamivel később indulva meg hosszabb-rövidebb nyugópontok után tulajdonképpen csak a világháborúval fejeződött be. Nyelvünk életének ebben a mozdulatában államférfiak, országgyűlések küzdenek s első sorban nem nyelvi, irodalmi szempontok, de a politikum szolgáltatja az érveket pro és kontra. A mai Magyarországon többé nem kérdés pl. a hadsereg, a diplomácia stb. nyelve sem. A harmadik korszak a magyar nyelv életében viszont csak Trianonnal kezdődik: mennyi és minő joga és szabadsága van a magyar nyelvnek Magyarországon kívül az utódállamokban? A magyar nyelv életének ez a szakasza és mozzanata magában foglalja ugyan a két előbbinek a szempontjait is, de azoknál jogilag egyetemesebb: *nemzetközi, külpolitikai vonatkozású*. Az alapelveket nemzetközi békek, *diplomatai* szabályok meg s az alapelvek alkalmazásának figyelemmel kísérése a *Népszövetség* feladatai közé tartozik.

A becses kiadvány a második korszak történetének nélkülözhetetlen okmánytárát és vezérfonalát foglalja magában.

Apor Péter dr.

Dr. Jávorka Sándor: Magyar flóra. (Flora Hungarica) Budapest, 1925. Studium R.-T. kiadása. 8-r. C II. + 1307 l.

Rendszeres összefoglalása Magyarország edényes virágtalan és virágos növényeinek, illetőleg azoknak meghatározó kézikönyve. Minthogy a szerző — mint előszavában említi — e művéhez még 1907-ben fogott s a háború végére tulajdonképpen már el is készült vele, ezért természetesen, hogy könyve nemcsak a mai Magyarországot öleli fel, hanem a háború után róla lecsatolt részeket is. Ennyiben ez a könyv bennünket erdélyieket is közelebből érdekel.

Maga a könyv általános részből (C II. lap) és rendszeres részből áll (1307 lap). Ez utóbbi a tulajdonképeni növényhatározó.

Az első rész csak kulcs a második részhez, amennyiben a növényhatározáshoz szükséges előismereteket nyújtja. Elsősorban tehát a növény-alaktannal foglalkozik kimerítő részletezéssel és olyan áttekinthető és könnyen érthető modorban, hogy még a botánikailag közelebből nem iskolázott — mondjuk művelt laikus is — hamar elsajátíthatja a növény-alaktani terminológiát. A szöveget még érthetőbbé teszik az alaktani karaktert tökéletesen visszaadó eredeti ábrák. A növény-alaktant követi a növény-földrajzi viszonyok tárgyalása, melynek kiegészítő része a csatolt térkép-vázlat a szóban forgó terület növényrégioinak a feltüntetésével. Kitér ezzel kapcsolatban az éghajlati viszonyokra s ebből levezeti az egyes talajnemek képződését. E két tényező folyamánként a növénytársulások (associatio) főbb típusait sorolja fel. Foglalkozik az eredeti, illetőleg az őslakó (autochton) növényzettel rövidre szabott geológiai áttekintés keretében, kitérve az ősnövényfajoknak új fajokra, változatokra való tagolódására (mutatio, saisondimorphismus, hybridatio, vicdrismus).

Mindezek valamennyien a tárgyhoz szigorúan nem tartoznak ugyan, mégsem feleslegesek, mert mintegy lelket visznek a száraznak látszó rendszer-tanba s bepillantást engednek abba a törvényszerűségbe, amely a klíma, illetőleg a talajviszonyok és a növények földrajzi elterjedése között fennáll s azokba az oki és fiziológiai viszonyokba, melyeknek végső eredménye a mai flóra. Ez a rész külön sem érdektelen olvasmány azoknak, kik a természeti jelenségeket, azoknak változásait mélyebbre ható gyökereiben is szeretik megismerni.

Végül a szerző még általános utasításokat ad a növények gyűjtésére, konzerválására s határozó könyvének használására vonatkozólag és közli be-tűrendben a szerzőknek (auctor) nevét teljesen és rövidítve.

A munka főrésze, a rendszertan, vagyis maga a növényhatározó, mely a kötet végéhez csatolt sajtóhibák és pótlások jegyzékével és a névmutatóval 1307 lapra terjed. Az edényes virágtalan növényeknek 73, a virágos növényeknek pedig 4242 fajtát sorolja fel, illetőleg írja le. Tartalmi terjedelmét azonban ezek a számok még nem fejezik ki, mert ezeken kívül fajszámmal nem bíró rendkívül sok alfajról, fajtáról, keverék fajokról is van benne szó, hogy a természetett növényeken kívül pl. csak a Rumexet, Rubust, Tiliat, Thy-must, Verbascumot, Centaureat és Hieraciumot említem. A Centaureának pl. 74 keverékfaját sorolja fel, a Rubus keverék fajainak a tárgyalása pedig 10 oldalra terjed. Ez eléggé bevilágít e munka aprólékosságig menő részletességébe, gondosságát pedig mutatja, hogy több helyen akadunk a fajoknál, ille-tőleg az alfajoknál kritikai megjegyzésekre.

A növény meghatározásánál a Linné mesterséges rendszerétől eltérően négy főcsoportból indul ki: Thallophyta, Bryophyta, Pteridophyta, Anthophyta. Ez utóbbinak további részletesebb beosztása: Gymnospermae, Angiospermae, ez utóbbi Mono- és Dicotyledones s ez utóbbi pedig Choripetalae és Sym-petalae. E csoportoknak olyan részletes és világos jellemzését adja, hogy a kér-déses növény a megillető csoportba biztosan és könnyen beosztható. Innen a további meghatározás (család, nem, faj) a szokásos jellemkulcsok szerint törté-nik, melyek a meghatározandó növény tulajdonságait csak két lehetőség szerint csoportosítják. A felvett jellemvonások könnyen érthetők, világosak s a családok kikeresésénél gyakran több úton is vezetnek helyes nyomra.

Az egyes fajoknál a prioritás jogán illetékes tudományos néven kívül fel vannak sorolva az esetleges synonymok is, minek igen nagy haszna van a nomenclatura tisztázásánál. A tudományos név mellett persze ott van-nak azok a magyar nevek is, melyekkel különböző vidékeken az illető nö-vényt nevezik, de nem szerepelnek azok a mondvacsinált nevek, melyek a közhasználatba nem mentek át. Minden fajnál meg vannak említve a szóban forgó terület speciális lelőhelyei, sőt sok esetben főbb vonásokban a külföldi előfordulások is.

A tárgy kimerítése és az adatok megbízhatósága tekintetében e munka mondhatni korszakkalkotó a magyar tudományos botanikai irodalomban s prak-tikus használhatósága pedig rég várt becses könyvet nyújt a florisztikusok kezébe. Tudományos becse egyenesen nemzetközi kinccsé emeli. Hiszen a Kárpátoktól koszorizott medence egy különálló növényföldrajzi egység, a kör-nyező vidékektől sok tekintetben eltérő vonásokkal, s ennek a területnek ez az első rendszeres s a kutatások mai állása szerint helyesnek mondható flor-isztikai ismertetése. Mint ilyen, hézagpótló a külföld szakkörei előtt is, me-lyeknek, hogy szintén használható legyen, a szerzőnek szándéka a magyar szakkifejezések latin- és német fordítását kiegészítő szakszótár alakjában kiadni.

A könyv kiállítása belső értékének megfelelőleg elsőrangú. Igaz, hogy ára is magas, de az igazi tudományos munkák, melyek csak korlátolt pél-dányszámban kelhetnek el, sohasem voltak olcsók. A mai valuta-viszonyok mellett ára 2000 lej körül mozog. Valószínű, hogy ez sokakat visszatart a meg-vásárlásától, pedig különösen középiskoláknak még nagyobb áldozatok árán is be kellene szereznüök, mint a botanikai oktatásnál nélkülözhetetlen segéd-könyvet.

Nem volna teljes ez az ismertetés, ha egy bizonyos, a prioritás körébe vágó körülményt elhallgatnánk, amire vonatkozólag álljanak itt a szerző elő-szavának végső sorai:

„Végül tartozom még a következő kijelentéssel. *Prodán Gyula* akkori zombori tanárnak az 1915–16 években munkám kéziratának egy nagy részét engedtem át azzal, hogy azt az ő román nyelven tervezett és részben már megírt növényhatározójánál, mely természetesen akkor az én munkám után volt megjelenendő, a szokásos mértékig már előzetesen is vezérlőnál gyanánt használja és átnézhesse. *Prodán Gyula* a háború végeztével román állam-polgár lett, munkája pedig „Flora pentru determinarea și descrierea plantelor

ce cresc în România. Cluj, 1923" címmel és kiegészített tartalommal hamarabb tudott megjelenni az enyémnél. Bár munkájának előszavában fölemlíti, hogy kéziratomat használta, mégis, mivel annak használatalánál túl ment a szokásos határon, továbbá azért, hogy prioritásomat kifejezetten megóvjam, meg kell állapítanom, hogy Prodán Gyula munkájában a 22–714. oldalak közötti szöveg, tehát a Coniferáktól kezdve a Balsaminaceáig bezárólag — kivéve a *Thalictrum*, *Cytisus*, *Anthyllis*, *Rubus*, *Potentilla*, *Rosa* genusokat kivéve továbbá a közbeszúrt keletromániai fajokat — legnagyobb részt az én kéziratom akkori szövegének szó szerinti fordítása.

Dr. Balogh Ernő.

Dr. Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. I. A régibb kőkor.
Szerző kiadása. Cluj—Kolozsvár, Minerva R. T., 1926. N. 8-r. 351 l.

Az erdélyi tudományos könyvek sorában büszke örömmel köszöntjük e legújabb kötetet. Büszkéek és boldogok vagyunk, hogy van tudósunk, aki ilyen maradandó értékű, és van műintézetünk, amely ilyen gyönyörű kiállítású könyvvel gazdagította erdélyi magyar irodalmunkat.

Dr. Roska Mártont nem kell bemutatnunk az „Erdélyi Irodalmi Szemle” olvasóinak. Ismeri és becsüli őt mindenki. Tudományos munkásságának eredményei határainkon túl is ismertté, megbecsültté tették nevét: a „Német Birodalmi Ősrégészeti Intézet” levelező tagjául választotta.

Féddigi gazdag irodalmi működésének méltó beletözése lesz „Az ősrégészet kézikönyve”, melyhez hasonló összefoglaló munka a magyar irodalomban még nincsen. E négy kötetre tervezett kézikönyvnek első része „A régibb kőkor” hagyta el a napokban a Minerva sajtóját, Homlokán mestere, dr. Posta Béla és jó barátja, dr. László Ferenc, emlékének áldoz ajánló soraival a szerző.

A könyv beosztásában új, hasonló könyvekben még nem látott csapáson halad és aki végig olvassa e művet, meg fog győződni arról, hogy a szerencsésében oldotta meg ennek a nagy anyagnak csoportosítását.

Feladatának kitűzése után adja a könyv beosztását, foglalkozik az ősrégészet segédtudományaival. A Föld történetének rövid leírása után részletesen foglalkozik az ősember korának természeti viszonyaival, állatvilágával, hogy olvasóival megismertesse azokat a körülményeket, melyek közt az ősember élt. Nyomon követjük azután az ősemberi kutatások történetét Bourgeois abbétól, az eolithosok felfedezőjétől, Boucher de Perthes-en, az első ősemberi kőeszközök felfedezőjén keresztül napjaink leghíresebb kutatóiig. Azután a szerzőtől megállapított sorrendben az ősember anyagi és szellemi kultúrájait és eszközeinek készítési módjait ismerjük meg, a mai természeti népek életéből vett számtalan példával megvilágítva. Az ősemberi csontmaradványok ismertetése után az ősember néprajzi viszonyait rajzolja meg s az emberi nem korára vonatkozó számításokat tárja elének.

Csudálatos kéj vonul el lelki szemeink előtt e könyv olvasása közben. Látjuk az állati sorból kiemelkedett heidelbergi embert a folyó partról a családai tűzhöz vonulni; látjuk a jégkor ősemberét, amint a barlangi medvével, a mamuttal küzd, hogy a barlangban várakozó családjának élelmet vihessen haza. Megbámuljuk a kőeszközöket készítő ősembert, az első művészeket, amint kis szobraikat készítik, vagy a barlang falát díszítik főképen állati rajzokkal. Temetést is látunk, amint a halottat ékszereivel, eszközeivel együtt teszik a sírba — tehát hisznek Istenben, a lélek halhatatlanságában.

A függelékben 30 lap terjedelemben az erdélyi ősemberi kutatások történetét és eredményeit ismerteti, melyekben a szerzőnek mint, azok irányítójának és legszebb eredményeket felmutatójának a legnagyobb és elvülhetetlen érdemei vannak.

Meg vagyunk győződve arról, hogy mindenki a legnagyobb élvezettel fogja olvasni e tudományos könyvet, mert a szerzőnek szerencsésen sikerült könnyen érthetően és vonzóan megírni tárgyát. A könyvnek nagy előnye, hogy

219 képen több mint 800 gondosan megválogatott rajz és sok táblázatos összeállítás világosítja meg a szöveget.

Dr. Koska Márton az ősrégészet szakmunkásait és az érdeklődőket is soha el nem muló hálára kötelezte e könyv kiadásával, amely, hisszük, e szép tudományak sok hívet fog szerezni és annak népszerűsítésében is nagy hivatást fog betölteni. A következő köteteket érdeklődéssel várjuk.

A legnagyobb elismeréssel kell megemlékeznünk a *Minerva* munkájáról, mellyel e könyvet nagy áldozatokkal és gondossággal oly izlésesen állította ki, hogy erdélyi könyveinknek mindenkor díszre marad.

Dr. Tulogy János.

Andrieşescu, Joan: Consideraţiuni asupra tezaurului dela Vâlci—Trân lângă Plevna (Bulgaria). Cu a notă complementară de V. Pârvan, M. A. R. Academia Română Memasiile Secţiunii Istorice Seria III. Tomul V. Mem. 2. Bucureşti, Cultura Naţională, 1925. 42. l., 1 mell.

Bulgária Vâlci-Trân nevű falujában (az Olt torkolatával szemben) 1924 december 28-án egy szőlőföldnek a forgatása közben egy nagy aranykincsre bukkantak. A lelet rövidesen a szófiai bolgár nemzeti múzeumba került. Tizenkét darabból állott. Volt benne egy-két széles, hosszú füffel ellátott kráter alakú nagy tömör edény; két kis füles csésze; egy hármás közlekedő edény (három félkókuszdíó alakú tálacska, amelynek egyik végeit csövek kötik össze, úgy, hogy bármelyikbe is öntünk folyadékot, az egyformán megtölti a másik kettőt is) és hét, közepén kidudorodó aranykorong. Utóbbiak közül kettő nagyobb és ezüsttel berakott. A korongoknak belül közepén bronz-fogantyúk van. Egy aranykorong kivételével mind a tizenkét darab ugyanazon 22—24 karátos aranyból való. A lelet teljes súlya 12'130 kilogramm, ami bizony az aranyértékét tekintve csak s a régészeti becsét figyelmen kívül hagyva is, több mint negyven ezer aranykorona!

A leletet először természetesen a bolgár szakemberek ismertették, kik — hazafias szempontok miatt — ősbolgár kincsnek tartották s korát a turáni boigároknak a Duna jobb partjára való előnyomulása idejére (Kr. u. VI.—VII. sz.) tették. Teljesen tévesen azonban, mindamelllett, hogy úgy *Protics*, mint különösen *Kazaroff* és *Filaff* elismert hírű tudósok. Az ő tévedéseik szolgálták indítékul *Andrieşescu* Jánosnak, a bukaresti régészeti múzeum igazgatójának arra, hogy a jelen tanulmányában behatóbban foglalalkozzék e nem mindennapi kincessel. Érdekes fejtegetéseit nem kísérhetvén részletesen végig, csak a végső eredményeire utalok, ahol majdnem kizárólag a német irodalom alapján leszögezi, hogy a kincs nem bolgár, hanem idevaló, egy kárpátok-dunamenti, premykénéi fejedelemnőnek a felszerelése. Készítőiket trákoknak tartja. Anyagát Erdélyből valónak vallja, készítési helyéül pedig a Dunától északra fekvő területet, elsősorban Erdélyt jelöli meg. Elrejtését a Kr. e. 1600 körüli árja-iráni népvándorlásokkal kapcsolja össze.

Pârvan *Bazil*, ugyanazon múzeum igazgatója, azonban — a magyarországi bronzkor alapos ismerete alapján és feltétlenül sokkal helyesebben — a kort s a népmozgalmakat illetőleg nem ért egyet *Andrieşescu*val. *Pârvan* ugyanis egyrészt az edényeknek Biharból Bécsbe elvitt aranycsészékkal, másrészt meg az ördöngösfüzesi bronzedényekkel való nagyon közeli rokonsága miatt, másrészt a korongoknak az alsófehérmegyei Ispánlaka bronzleleteinek az északi az ú. n. germán bronzkortól meglehetősen elűtő darabjaival való egyezése következtében — ha ugyan szintén a bronzkorba, de mégis — jóval későbbre: a Kr. e. II. évezred utolsó negyedébe (1200—1000) teszi a kincslelet darabjainak s készítési idejét annál is inkább, mert ebben az időben még lehetnek rajtuk mykénéi hatások s ebben az időben már halstatti díszítő elemek is részvehetnek mintáik megalkotásában. Természetesen *Pârvan* fejtegetése még nem az utolsó, mert úgy gondolja ő is, — és jogosan — hogy ez a kincslelet a darabjain megnyilvánuló meglehetősen sokféle művelődési hatás és látszólag nagy korbelti különbségek miatt feltétlenül egy nagy

irodalom kiindulópontjául fog szolgálni. Addig is jóleső örömmel kell feljegyznem, hogy Párvan alaposan ismeri és jól megbecsüli a magyarok régészeti munkásságát, mert bizony — amint a példa mutatja — annak ismerete nélkül a szomszédos területek régészeti megállapításai nem lesznek tökéletesek, hanem tévesek, csonkák maradnak.

Ferenczi Sándor.

Dr. Széll Kálmán: *Az anyag szerkezete*. Cluj—Kolozsvár, 1926. K. 8-r. 83 l. Minerva R. T. kiadása. (Minerva Könyvtár, szerk.: Dr. Tavaszy Sándor és Rass Károly, 4. szám.)

Mintegy két évtized óta két teória áll az elméleti fizika terén az érdeklődés középpontjában: az ú. n. relativitási elmélet és az anyag szerkezetével kapcsolatos vizsgálatok teóriája. A múlt század utolsó éveinek nagy kísérleti eredményei: az elektrodinamika gerincét tevő Maxwell-féle elméletnek kísérleti igazolása, a híres Michelson-féle kísérlet, a Röntgen-sugárzás és a radioaktivitás jelenségének a felfedezése alkotják nagyjából azt a bázist, amelyből ezek az elméletek kisarjadzotak.

Amíg a relativitási elméletről magyar nyelven is több könyv, ismertetés és cikk jelent meg az utóbbi időben, addig az anyag szerkezetére vonatkozó vizsgálatokról, amelyek jelentőségükben semmi esetre sem maradnak a relativitási elmélethez fűződő vizsgálódások mögött, jóformán alig esett szó. A régebbi generáció, amely ezeknek a vizsgálatoknak a kezdetén hagyta el az iskolát, a kutatások eredményeiről nem szerezhettek tudomást. Nincsen jobb helyzetben a mai középiskolai ifjúság sem, hiszen új fizikai kézikönyvet a felsőbb osztályok számára egyáltalán nem is adtak ki, a kézikönyv nélkül való tanítás nehézségei pedig az ilyesmivel való foglalkozást úgyszólván a minimálisra korlátozzák.

Széll Kálmánnak a Minerva Könyvtár-ban most megjelent ismertetése; amely az anyag szerkezetére vonatkozó elméletnek mai álláspontjáról nyújt tájékoztatást, valóban hiánnyt pótló és szükségét kielégítő vállalkozás. Elemi uton, szabatos és világos előadásban ismerteti az idevágó vizsgálatok eddig elért eredményeit, tárgyalja az anyag atomos összetételének legújabb bizonyítékait, foglalkozik az atomok alkotó részeivel, az elemek atomjainak konstrukciójával és diszkutálja az ezekkel kapcsolatos kérdéseket. A könyvecske érthető és mindenre figyelemmel lévő tárgyalási módja lehetővé teszi, hogy belőle az általános középiskolai fizikai ismeretekkel rendelkező érdeklődő, továbbá — és ez mindenestre emeli a munka jelentőségét — a középiskolai ifjúság is tájékozást szerezhet a probléma mai állapotáról. A könyvecske tehát nemcsak, mint a művelt közönség számára irt tájékoztató, hanem, mint iskolai segéd-könyv is jelentős szolgálatokat fog tenni.

A munka gerincét a Rutherford—Bohr-féle atommodellnek, a molekulák és vegyületek keletkezésének ismertetése teszi. A bevezetés tárgyalja az anyag atomos összetételéről szóló, ú. n. diszkontinuális elméletnek és a folytonossági elméletnek a küzdelmét és ismerteti a szakadós elméletnek döntő bizonyítékait: a Brown-féle mozgásnak jelenségét, valamint a Röntgen-sugaraknak kristályokban előálló interferencia jelenségeit. Az érthetőség és folytonosság kedvéért vázolja a Röntgen-sugárzás mibenlétét, az elemek periódikus rendszerét és a radioaktivitás tünetjeit. Az előismeretek előrebocsátása után részletesen tárgyalja a Rutherford—Bohr-féle atommodellt és ennek alapján az egyes elemek atomjainak szerkezetét. Tájékozást nyújt az energia diszkontinuitásának elméletéről: a Planck-féle quantum-elméletről és ennek, valamint a szinképelemzésnek eredményeit felhasználja az atomok konstrukciójának ismertetésénél. A befejező fejezet az atommagok szerkezetével és az elemek mesterséges szétbontására vonatkozó kísérletekkel foglalkozik; különös gondot tárgyalja az ugyanazon rendszámú, különböző atomsúlyú ú. n. izotop elemeket.

A könyvecske előnyeit, amelyek az elemi tárgyalási módjában és a

szükséges előismeretek rezumatív összefoglalásában jelentkeznek, fokozzák a szövegbe nyomtatott ábrák és a hozzáfűzött táblázatok, amelyek az átértést és áttekintést nagyban megkönnyítik, továbbá az a körülmény, hogy a szerző a legújabb eredményeket is tekintetbe vette (említi pl. az 1925-ben felfedezett legújabb elemeket, vázolja a radioaktív anyagokból kidobott részecskék útjának feltüntetésére szolgáló Wilson-féle fényképezési eljárást, stb.). Talán egyetlen hibája a munkának, hogy nem találunk benne tartalomjegyzéket az egyes fejezetek lényeges pontjainak rezumatív felsorolásával. Egy ilyen jegyzék az áttekintést mindenestre megkönnyítené ennél a munkánál, amelyet tárgy és feldolgozásmódjának előnyei arra predesztinálnak, hogy nem egyszeri átolvasásra, hanem tanulmányozásra és ismeretfelújításra szolgáljon.

Dr. Wildt József.

Dr. Rudolf Schuller: Aus der Vergangenheit Klausenburgs. Gedruckt in der Buchdruckerei „Viaja“. Cluj—Klausenburg, 1924—25.

Ennek a könyvnek a pontosabb címét így határozhatta volna meg a szerző: „Geschichte des Deutschtums und der evangelischen Kirche in Klausenburg“. Schuller Rudolf célja ugyanis az volt, hogy Kolozsvár hajdani német eredetét kimutassa, a régi szász lakosság folytonosságát a mai kolozsvári evangélikus hitközség keretein belül megállapítsa és ezzel Kolozsvár mai németiségének az évszázadok szilárd büszkeségén felépülő faji öntudatot nyújtson. A kitűzött cél a munkának röpiratjellegét adott. A szerző elvégre nem tett mást, mint a neki alkalmas adatokat oly módon csoportosította, hogy azok „Kolozsvár multjából” a német jellegét minél élesebben kiemeljék. Vázlatos eszmemenete a következő.

Kolozsvár régi felep. A rómaiak korában már jelentős helynek kellett lennie, de valószínű, hogy már azelőtt is lakták. A magyarok honfoglalása idején Kolozsvár területe lakatlan volt. E helyre szászok települtek 1270-ben és ők alapították a mai Kolozsvárt. Az adózás megkönnyítésére Kolozsvár szász lakói már a XIV. században befogadták a környék magyar telepeseit. Így a magyarság lassanként tért nyert úgy annyira, hogy egy évszázad múlva, 1468-ban, királyi rendeletre a városi tanácsba kötelesek voltak fele részben magyarokat választani. A reformáció változásai között a kolozsvári szászok reformátusok, később unitáriusok lettek, nyelvüket azonban figyelembe vették és számukra német prédikációt tartottak. A Habsburg uralom visszatérte után a kolozsvári szászokat erőszakosan el akarták magyarosítani a reformátusok. Ekkor a szászok, 1695-ben, különváltak a reformátusoktól és lutheránus egyházközséget alkottak.

A kolozsvári evangélikus egyháznak a XVIII. században nem volt temploma. Végre Liedemann Márton papsága alatt, 1816-tól 1829-ig, megépítették mai templomukat. Hintz György lelkészsége alatt, de már 1871 előtt, havonként egyszer magyar prédikációt is tartottak a templomban. Ez az állapot lassanként a magyar nyelv javára tolódott el. 1907-ig felváltva érvényesült a két nyelv, ez évtől kezdve a magyar nyelv jutott túlsúlyra. E változások „a szászok iránt állítólag barátságos érzelmű Schneller egyetemi tanár indítványára és báró Mannsberg gondnoksága alatt történtek; ennek gondnoksága még más sovén határozattal is kitént, a német énekeskönyv elfogadásának megtagadásával, mivel azon Hermannstadt állott Nagyszében helyett, stb.” 1919-ben a kolozsvári egyházközség ki akart lépni a szász-lutheránus egyházból. Krichknopf Gusztáv állott e mozgalom élére; célja az volt, hogy a részben elmagyarosodott evangélikus egyházközséget saját püspöksége alatt egyesítse. Az evangélikus egyház erre Krichknopft megfosztotta állásától, a politikai hatóságok pedig távozásra szólították fel, az egyháztanácsot feloszlatták, helyette ideiglenes választmány vette át az ügyek intézését. Ez a választmány hosszas viták után 1924-ben elkészítette a választói névjegyzéket, mely a németeknek „döntő többséget” biztosított. Az egyházközség azóta megint kétnyelvű.

A munka anyaga tehát két részre oszlik. Az első rész a németességgel,

a második rész a kolozsvári evangélikus egyházközséggel foglalkozik. E második részről nem óhajtunk bővebb kritikát mondani. Örömmel vettük a lutheránus egyház történetének vázlatát, mert érdekes adatokat tárt fel, a legújabb idők küzdelmei pedig annyira a jelenben vannak, hogy azokról tárgyilagosságot mondani — már a dolog természeténél fogva is — csaknem lehetetlenség. Szerző egyik vezére volt ezeknek a küzdelmeknek. Természetes tehát, hogy mindent a maga szempontjából állít be. Meg vagyunk győződve arról, hogy ha pl. Krichknopf Gusztáv ugyanezen események vázolására vállalkoznék, meglepően ellentétesen adná elő a történeteket.

Sokkal általánosabb érdeklődésre számíthat a munka első része. Szerző célja ebben az volt, hogy Kolozsvár *kizárólagos* szász eredetét mutassa ki. E célját sajtószzerűen érte el: a már feldolgozott hézagos oklevél-adatokat szellemenesen átcsoportosította és ennek segítségével elérte azt, hogy Kolozsvár alapítását a szászoknak tulajdoníthatta. Szerző előtt feküdtek oly alkalmatlan oklevelek, melyek már 1270 előtt megemlítik Kolozsvárt. Ezekről az adatokról Schuller Rudolf úgy vélekedik, hogy azok nem Kolozsvárra, hanem *Kolozsra* vonatkoznak. Szóval az Árpád-házi „*castrum Culus*” a mai Kolozs. Ez jelenlényen sóbánya volt, tehát itt emelkedett a királyi vár. A mai Kolozsvár helyén akkor nagy romhalmaz volt, melyen a szászok városukat megalapították. Ezt a legvilágosabban egy 1316-ból való oklevél bizonyítja, amely azt mondja, hogy V. István „*volens fundare et congregare civitatem Kulusvar*”, oda jövényeket és szászokat hívott, akiknek azután kiváltságokat adott.

Schuller Rudolf e bizonyításából, de más megjegyzéséből is arra következtetünk, hogy a szerző nem kolozsvári ember és nem ismeri a várost úgy, mint ahogy a családi hagyományokon alapuló gyermekkori emlékek segítségével feledhetetlenül világos és mély. Megemlítünk itt egy esetet, amely jó bizonyítéka annak, hogy az apáról fiúra szálló hagyomány nem alaptalan.

Kis fiú voltam, amikor apám elbeszélte, hogy édes anyjának nagybátyja, akit *Simó Samunak* hívtak és 1777-ben született, öneki, mint kislúának mesélte, hogy egyik őse a piaci templomban volt egyházi. Ezt a sekrestyést egy napon tizenkét dragonos rohanta meg és követelte tőle a templom kulcsát. Üllegeléssel kényszerítve végre átadta a kulcsot. Így került a főtéri templom a katolikusok birtokába. Eddig az elbeszélés: a hagyomány. Képzeltetileg ismerősen üdvözöltem jóval később *Jakab Elek* történeti munkájában azt a helyet, ahol arról emlékezett meg, hogy a főtéri templomot 1716-ban erőszakkal vették el az unitáriusoktól és átadták a katolikusoknak.

Ez a példa figyelmeztet arra, hogy régi elnevezések és hagyományok nem légből kapottak, ha nem is szolgálnak pontos évszámmal. Így — félre téve egyelőre az okleveleket — tartunk szemlét Kolozsvár felett.

Kolozsvár a nyugatról keletnek vezető útvonal leglényegesebb pontján fekszik, azon a helyen, ahol ez az útvonal derékszög alatt délnek törik. Ez az útvonal természetes, tehát ősrégi. E fontos útvonal ily fordulópontja pedig, hozzávéve a természet többi előnyét: hogy e ponton találkozik az erdővidék a fáttan belmedencével, hogy e ponton tágul ki a medence belsejében először a Szamos völgye oly alkalmasan, mely nagyobb telep létesítését is megengedi, nyilván feltételezi, hogy e helyen ősidőktől fogva kellett emberi meglepülésnek lennie. Ezt megerősítik a város helyén lépten-nyomon található emlékek: őskori maradványok, mint amilyent néhány hét előtt a Farkas-utcai református templom közelében találtak, római emlékek, mint aminők a most folyó Karolina-téri építkezés alkalmával kerültek felszínre, vagy XIII. századbeliek, mint amilyenekre ugyanott bukkantak.

A hagyomány Kolozsvár egy részét mindig *Óvárnak* nevezte, sőt nekünk, gyermekeknek, mindig hozzátették az öregek: azért *Óvár*, mert ez a város legrégebbi része! Menjünk el a *Barátok-Klastromába* (mert így hívják azt itt nálunk, nem pedig *Ferencrendiek Kolostorának*!). Itt a sekrestye kis udvarát, ahol ma a lourdesi oltár emelkedik, szabályszerű várfal zárja el. Kérdezzen meg a szerző egy kolozsvári embert: mi ez a fal? Ezt a választ fogja kapni: Kolozsvár hajdan sokkal kisebb volt, csak annyiból állott, mint a mai Óvár. Ezt is falak kerítették, ennek a maradványa ez a fal! (Nem is lehet más, mert hiszen a fal a mai Belváros belterületére esik, merőlegesen az ott tova-

húzódó negy várfalra). Jellemző az Óvár egyik utcája, a *Bocskai-utca*. Ez a szűk kis utca derékszög alatt fordul, akárcsak a hasonló sarkokban keletkezett Fogoly utca, vagy a Bethlen-bástya kis utcája. Szóval ez az utca is fal-sarok mellett vonult el. De hogy magyarázzuk meg itt a sarkot, mikor ez az utca a Belváros közepén van? Ez az utca világosan mutatja, hogy az Óvár egyik sarokbástyája itt volt. Jellemző az is, hogy a Barátok várfala alacsonyabb, mint a nagy várfal (pl. a Bethlen-bástyánál). Am ugyanilyen alacsony a Kereskedelmi Iskola és a Nemzeti Bank (volt Osztrák-Magyar Bank) épülete közötti falmaradvány is, amely két ház közé beépítve teljesen ép állapotban maradt meg. Az Óvár fala tehát alacsonyabb volt, mint a későbbi nagy várfal és szemmel láthatólag meg is maradt ilyen alacsonynak azokon a helyeken, ahol csatlakozóan felhasználták a nagy várfalhoz (ez a rész kb. a Monostor-kaputól a Hid-kapui terjedt).

Mit bizonyít ez? Azt, hogy Kolozsvárnak a legrégebbi (bizonyára még római) része a mai Óvár helyén terült el. De milyen időtájrta tenné Schuller Rudolf az Óvár keletkezését? Talán 1270 után, mert hiszen szerinte itt 1270-ig csak romhalmas volt. Ez a fal pedig nem lehetett valami gyászos rom, mert a Barátoknál látható maradvány egészen jó állapotban van. Vagy talán ezt építették volna először a szászok és rövid idővel azután a nagy köfalat és a piaci templomot?

Azt hisszük, hogy az ellenmondást Schuller Rudolf is érzi. Maradjunk tehát inkább amellett, hogy az a bizonyos „castrum Culus” a mai Óvár volt. Kétségtelen, hogy ezt a tatárok elpusztították, mert elpusztították Kolozs-Monostort is. Lakóinak száma gyér lehetett és ekkor rendelte el V. István, hogy a várost újra telepítsék. Szászok már azelőtt is laktak Kolozsvárt, épen az oklevelek tanuskodnak erről. 1270-től tömegesen telepedtek itt le és megadták a mai Belváros alakját, melynek elrendezése tényleg szász eredetre vall. Magyarok azonban azelőtt is, azután is laktak Kolozsvárt. Ezt a szerző maga is bizonyítja többek között azzal, hogy a magyaroknak külön negyedük volt, melyet „Magyar-utcának” hívtak. Igaz ugyan, hogy szerző véleménye szerint a Magyar-utca csak külvárosi rész volt. De ha kolozsvári ember lenne, akkor tudná, hogy a lutheránus templomtól a Szent-Péteri-templomig terjedő utcát hívták Magyar-utcának; ebből a lutheránus templomtól a Magyar-kapui (Kereskedelmi és Iparkamarái) terjedő részt Belmagyar, az ezen túl levő részt Külmagyar-utcának hívták.

Schuller Rudolf szempontjainak irányzatosságára jellemző a következő részek szelleme is. Véleménye szerint a kolozsvári szászok a református magyarok türelmetlensége miatt magyarosodtak el. Már pedig a reformátusok türelmetlenek, mert „a református egyház legjelentősebb történetírójának is be kell vallania, hogy a református egyházzal együtt újra bevonult Erdélybe a türelmetlenség, mivel Erdély addig, ameddig ott lutheránusok és unitáriusok vezettek, e türelmetlenségtől ment volt. Nevezett író (— Schuller Rudolf nem mondja meg, hogy ki —) ezt a puritánizmusra, a képrombolásra és több effélére vezeti vissza. Tény az, hogy Calvin, Lutherrel ellentétben, nem riadt vissza az erőszakosságtól... Mindennek dacára nem hisszük, hogy a vallás lenne az, melynek következményei eme türelmetlenségben mutatkoznának, hanem az a körülmény, hogy a református egyházbán a türelmetlen magyar nemzeti jellemvonás a legátólatlanabban fejlődhetett és juthatott kifejezésre. E diszitó jelzőnek „Magyar vallás” — ez értelemben sajnos jogos jelentősége van”.

Jellemző, hogy szerző ily saját szerű logikája mellett például nem késlekedik a következő kijelentést megtenni: „Der überaus einseitige Geschichtsschreiber Klausenburgs, Jacob Elek” . . . stb. Szóval szerinte *Jakab Elek*, akit következetesen *Jakab Eleknek* ír (összesen ötször), „szerfőlött egyoldalú történetíró”! Bizony, betelik a közmondás: a más szemében a szálkát, a magáéban a gerendát sem! Mert a szerző, aki *Jakab Elekről* megállapítja a szerfőlötti egyoldalúságot, a 7. oldalon pl. ezt írja: „Nach dem Abzug der Römer wurde Siebenbürgen, ja das heutige Grossrumänien, deutsch . . . Die Ostgoten hausten am Meere und die Westgoten an der Theiss, mitten zwischen ihnen das mit den Goten engverwandte Volk der Gepiden”. És tovább: „Ost- und

Westgoten sind im Süden untergangen, in Italien die einen, in Spanien die anderen. Eine ungeheuere Lücke wurde dadurch in das *deutsche* Leben gerissen, die sich niemals wieder schloss. Mehr als ein Drittel aller *Deutschen* sollen sie ausgemacht haben.* Schuller Rudolf tehát a gótokat németeknek nézi. Pedig ha csak némileg is járatos lenne a germanisztikában, tudhatná, hogy a gótok az északi, némely rendszerező szerint a keleti germán csoport-hoz tartoznak, míg a németek a nyugati germán csoport-hoz. És még a nyugati germán, tehát ugyanazon csoport-hoz tartozó angol népet sem szoktuk a németekkel felcserélni, annál kevésbbé az északi csoport-hoz tartozó svédeket, vagy dánokat. E különös elv alkalmazásával a franciákat spanyoloknak, a finnekét magyaroknak lehetne nevezni. — Valószínű, hogy szerzőnek ez jó-hiszemű tévedése. De ha valaki a „szerfőlötti egyoldalúság” vádjával indul ki a tudományos küzdőterre, az jól nézze meg a maga fegyverzetét, mielőtt a másokra támad, nehogy az a vád órá magára pattanjon vissza ily következtetéssel: aki a rokon népeket sovén célból összecseréli, az szerfőlött egy-
oldalú történetíró.

Hogy Kolozsvár város ujjaulapításában és felvirágoztatásában a derék szász népket oroszlánrésze volt, azt minden kolozsvári polgár hálás emlékezettel ismeri el. Ennek az emlékezetnek adózott Kolozsvár 1918-ig minden alkalommal, amikor a városháza ormára főhelyen tűzte ki a piros-kék lobogót, Kolozsvár város színet. És Kolozsvár hálás polgárainak emlékezetét nem fogja megzavarni Schuller Rudolf munkája sem, mely még nagyobbnak akarta feltüntetni azt, ami önmagában is halhatatlanul nagy. Bármily sovénnek is legyünk — Schuller Rudolf szerint —, néptársaink igaz érdemeit mindenha el fogjuk ismerni és öntudatunk nyugalma ki fogja vivni azt, hogy az ilyen — bizonyára tiszteletreméltó, mert faji lelkesedésből fakadott — egyoldalúságokon felülemelkedve megtaláljuk egymásnak igaz értékeit, melyek átvilági-tanak a múltból és előremutatnak a jövőbe.

Dr. Rajka László.

Dr. Coriolan Petranu: Revendicările artistice ale Transilvaniei
(Az erdélyi művészeti emlékek visszakövetelése.) Arad 1925.

Szerző öt fejezetben tárgyalja a következő kérdéseket: I. Az erdélyi vonatkozású művészeti emlékek elidegenítésére és lerombolására vonatkozó adatok. II. Mit követelhet vissza Erdély a békeszerződések alapján? III. Mit szereztünk vissza Magyarországról eddig? IV. Mit kell visszaszereznünk Magyarországtól, Ausztriától és Jugoszláviától? V. Következtetések és indítványok. A végén a szövegben adott 46 képen kívül 36 táblán ad még 44 képet a különböző erdélyi múzeumok anyagából.

Könyvnek jórésze már korábban megjelent s most ezeket a cikkeket foglalta össze s adja közre, hogy hangulatot teremtsen a fent idézett fejezettekben foglaltak mellett. A kérdés közérdekű lévén s különösen az erdélyi magyarság és szászág kulturális érdekszférájába vágván, csak sajnálhatjuk, hogy szerző nem tudta azzal a tárgyilagossággal elibénk állítani, amit annak nagy hordereje feltétlenül megkívánt volna. Az az állandó támadó hang, itt-ott külföldi intézmények s azok vezetőinek (sőt hozzátartozóinak is) meggyanúsítása, roppant kellemetlenül érinti az izléssel, finomabb disztíngáló képességgel s ítéllettel bíró olvasót. Különösen visszatetsző ez olyan dolgok tárgyalásánál, hol szerző a maga vélt igaza mellett kardoskodik.

A szerző az aradi kir. kath. gimnázium neveltje. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végzi. Az 1918-as forradalomkor gyakornoknak nevezik ki a budapesti Szépművészeti Múzeumhoz. Akkor még *nagyilondai Petrán János*nak hívták. Az impériumváltozással Kolozsvárra kerül, a művészettörténelem megbízott tanára lesz az egyetemen, majd az erdélyi és csalót részekben levő múzeumok felügyelője. Ebben a minőségben ír egy összefoglaló munkát az erdélyi, bánáti, kőrösvidéki és máramarosi múzeumokról (*Muzeele din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, Bucureşti 1922.*) részint a Magyar Minerva alapján, részint az egyes múzeumoktól bekért

kimerítő adatokat használván fel, ott pedig, ahol általában beszél a múzeumokról, német szakkönyveket kivonatol. Munkája különösen azok részére volt értékes, akik nem bírván a magyar nyelvet, nem használhatták és használhatják a Magyar Minerva sokkal teljesebb, áttekinthetőbb és szakszerűbb adatait.

Szerző részt vett abban a bizottságban, amelynek hivatása volt a háború folyamán Erdélyből s a csatolt részekről Budapestre vitt műzeális anyagok visszaszállítása. Személye miatt nem mentek a dolgok olyan simán, mint mehettek volna különben. Nagy hiba volt részéről már az is, hogy nem vitte föl magával az egyes gyűjtemények elismervényeit, melyeket a főszerkesztés alkalmával a Magyar Nemzeti stb. Múzeumok adtak. Kár tehát az elmulasztás félelmével vádolnia meg a Magyar Nemzeti Múzeum vezetőségét. (62. l.) Múzeumi gyakorlat az egész világon, hogyha valakitől valamit elismervény ellenében átveszek, csak elismervény ellenében adhatom ki. A szóban forgó esetben annál indokoltabb volt nevezett múzeum eljárása, mert nemcsak az elismervények nem voltak kéznél, hanem maguk az átadók is hiányoztak. Úgy látszik, hogy ezzel szemben szerző nem riadt volna vissza az erőszak alkalmazásától sem. (63. l.) Jó szerencse, hogy voltak mellette józanabb belátásuk is.

Külön szól azokról az emlékekről, amiket még vissza kell kapnunk Magyarországtól és Ausztriától valamint Jugoszláviától.

Kapcsoljuk ki az Ipolyi-gyűjteményt, melynek jogi hovatartozását döntések el az arra illetékesek Visszakövetelni néprajzi tárgyakat, magunknak vindikálni u. n. erdélyi szönyegeteket, kosztümképeket, melyet valamelyik külföldi múzeum idegenben szerzett, román érmekeket, melyek egy numizmatikai gyűjtemény összehasonlító anyagát képviselik, képeket csak azért, mert erdélyi eredetű festő festette stb. stb. kétségbeesetten szomorú bizonyossága annak, hogy szerző maga sem tudja mit ír, mikor ilyesmiket könyv alakjában közread. Még jó szerencse, hogy könyve végén megjegyzi, hogy ezeket a csudabogarakat saját inicialívájából írta össze. Mindezekért cserébe odaadná a többek között az összes Ferencz József-képeket, sőt még a zilahi Wesselényi-szobrot is! Hogy ne is szóljunk a Kossuth-szobrokról, az aradi ereklye-múzeumról stb.

A dolog elfogulatlan látószögéből ítélve a következőképpen áll: vannak külföldön olyan emlékek, amelyek az uralkodó nemzet, vagy valamelyik kisebbségi nemzet történetének olyan dokumentumai, melyeket szívesen látnánk itthoni gyűjteményekben. Vannak általános művelődéstörténeti emlékek, melyek a külföldi múzeumok összehasonlító anyagát teszik. Ilyen anyaggal minden valamirevaló múzeum rendelkezik, mely hivatása magaslatán áll. Ilyen anyagot még ajándékba is szoktak adni egymásnak az egyes múzeumok, csak hogy a megoldandó feladatok tisztázását könnyebbé tegyék, vagy ha ez lehetetlen, másolatokat, rajzokat bocsátanak az illető intézetek rendelkezésére. Amikor ilyen kérdéssről írunk, beszélünk, tárgyalunk, élesen kell díztingválnunk, nehogy csúnyán neveltségessé tegyük magunkat. Igenis teljes lelkünkben pártolunk minden olyan akciót, mely a törvényes és általános emberi, valamint tudományos formák betartásával arra törekszik, hogy a nekünk járó, bennünket illető, a jogtalanul eltulajdonított, de művelődéstörténetünk szempontjából pótolhatatlan emlékek visszaszerzését célozza. Ott állunk szívvel-lelékkel az olyan akció mellett is, mely azt akarja, hogy a külföldi múzeumokba jogosan bekerüljön, de elsősorban bennünket érdeklő emlékeket valamely uton visszaszerezzük. Azonban, ha szerző látószögéből ítelnék s vakon követnők mindazt, amit követel, az összes múzeumokat, amik csak léteznek a nagy világon, szét kellene szedni az igazi múzeumi politika, múzeumi gondolat és múzeumi hivatás csúfjára. A békeszerződés kifejezetten megírják, hogy hogy honnét mit lehet visszakövetelni, különbséget téve az elmenekített, egyesektől vásárolt anyag között, valamint a kölcsönös, békés megegyezés tárgyát képezhető emlékek között. Részletekbe nem megy s így lát teret enged az egyéni magyarázatoknak. A szóbanforgó könyvnek ez a része kellene, hogy a legalaposabb legyen, s szerző éppen itten veszíti el a talajt a lába alól teljesen, képtelenségekre ragadtatva magát.

Más természetű a Jugoszláviától visszakövetelendő tárgyak kérdése. A szerbek az erőszak jogán valóban értékes részétől fosztották meg a temesvári múzeumot, magukkal vivén nemcsak hadtörténelmi, hanem néprajzi, ipartörténelmi tárgyakat s a képtár egy részét is.

Az V. fejezetben a következtetések s javaslatok rendjén tudjuk meg, hogy voltaképpen mi volt a célja ennek az egész könyvnek. Szerző szeretné, ha kormánya megbízná, hogy felfektessen egy nagy nyilvántartást az Erdély területéről kiszármazott emlékekről. Ez a nagy munka persze magával hozná, hogy a külföld gyűjteményeit is áttanulmányozza s itt egy olyan javaslatot tesz, melyet objektív megfontolással nem lehetett volna papirosra vetni. *Nem kevesebbet kíván, mint hogy szabad bejárása legyen úgy a közintézmények jellegével bíró gyűjteményekbe, mint magánosokéba s azokat vizsgálat tárgyává tegye az erdélyi eredet szempontjából, akadálytalanul használhassa a leltárakat, speciális följegyzéseket stb.*

Ez a javaslat magában hordja a maga méltó kritikáját.

Nincs a világnak az a múzeuma, legyen az nyilvános, vagy magánosoké, amelyikben nem találunk más területekről származó emlékeket. Ezek többféle természetűek. Eredetük is többféle. Rendeltetésük többnyire az, hogy sorozatokat kiegészítve, egy-egy kérdés aprólékosabb tanulmányozását lehetővé tegyék. Nagyon éles distinkcióra van itten szükség, roppant alapos és sokoldalú múzeumi ismereteknek kell a birtokában lennie annak, aki egy ilyen kérdéshez hozzá akar nyulni.

Ezzel nem a jogtalanul eltulajdonított emlékek kintlétét védem. A kérdés mindenestre revízióra szorul, ezt azonban a tudomány komolyságával összeegyeztethető tárgylagossággal és tapintattal lehet elvégezni.

Nem értjük azt sem, mi célja van azzal, hogy amikor pl. Magyarországról szól, tele van csipkedésekkel, szurkálásokkal. Könyvében erdélyinek nevezi magát a szerző. Az igazi erdélyi lélek szerző helyében egy nagy összműködés körvonalait rajzolta volna meg, melyre magyar és román már sorsánál és földrajzi helyzeténél fogva is elhivatott. Tudományos feladataik is sokban közösek.

Hátra volna még, hogy röviden megemlékezzünk a használt forrásokról s a könyv szakszerűségéről.

Könyvének csak V. fejezete önálló, a többi hol szerencsésebb, hol felületesebb kivonat mások műveiből. Így különösen Siklóssy L. (Műkincseink vándorolja Bécsbe), Radács (Magyar műkincsek), Szendrei (Erdély műkincsei), Kőváry L. (Erdély régiségei), V. Roth (Geschichte des deutschen Kunstsgerbe in Siebenbürgen), Böheim (A Habsburg-ház műkincsei) stb. stb., hogy csak a fontosabbakat említsük. Sokat idéz másodkézből, ami az irodalmi ethika rovására megy. A végén mindent nem olvashat el egy ember, rá van utalva mások eredményeire. Nem szégyen kitüntetni, hogy mit kitől vettem. Ezt követeli a hazai tudományosság becsülete is.

Kormeghatározásai részben helyesek. Ezeket mind másoktól veszi, vagy kapja. A megboldogult László Ferenc is megérdemelt volna egy babérlevelet, hiszen a Székely Nemzeti Múzeum anyagáról szóló részt, képeket, leírást tőle kapta. Ahol mástól nem kap kormeghatározást, tévedésekbe esik s a mások téves meghatározásait is kritika és tárgyismeret nélkül veszi át. Az 5. ábra alá azt írja, hogy dák emlékeket ábrázolnak, holott pl. a biztonsági tűk, mik ott vannak csoportosítva, a Kr. u. III. sz. közepe tájáról valók. Az 57. képen szereplő himzések nem népiesek, hanem az úri himzések csoportjába tartoznak stb. Képei csak részben sikerültek, ami csak részben esik a nyomda rovására. Egy része nyugodtan el is maradhatott volna. Szakember több képet (pl. 79. 80.) jobbakkal, kifejezőbbekkel pótolta volna.

Szellemi nyereség-e ez a könyv? Ha kikapcsolt volna belőle minden politikumot, elfogultságot, a nem szakemberek kezében egy részleges nyilvántartó füzet értékével bírhatott volna. De szigorú és szomorú intés ez a könyv az arra hivatottak részére, hogy ezt a nagy közérdekű kérdést ne engedjék értelmetlen személyes célok mellékvágányára terelni.

Dr. Köblössy Béla.